

Respons

Russland: Jehovas vitner

- Generelt om Jehovas vitner
- Jehovas vitner i Russland, antall og bosted
- Høyesteretts beslutning
- Reaksjoner overfor Jehovas vitner før og etter høyesterettsdommen
- Praksis etter høyesterettsdommen
- Geografiske variasjoner
- Mulighetene til å få bistand ved overgrep

Kort om kildegrunnlaget for responsen

Denne responsen baserer seg i stor grad på informasjon fra Forum 18 News Service. Forum 18 er en norsk menneskerettighetsorganisasjon som arbeider for tros- og religionsfrihet. Nyhetstjenesten deres, Forum 18 News Service, er en kristen nyhetstjeneste som via Internett og e-post rapporterer om trusler og handlinger som motarbeider retten til trosfrihet. Rapporteringen gjøres uavhengig av religiøs tilhørighet. Nyhetstjenesten konsentrerer seg i hovedsak om stater i tidligere Sovjetunionen, inkludert Sentral-Asia og Øst-Europa, men har også publisert rapporter om Tyrkia, Myanmar, Kina (inkludert Xinjiang), Laos, Mongolia, Nord-Korea og Vietnam (Wikipedia 2017).

Forum 18 er en av få aktører som følger situasjonen til Jehovas vitner nært, og som regelmessig rapporterer om deres situasjon. Det er Landinfos vurdering at Forum 18 er svært godt oppdatert. Landinfo har supplert med informasjon fra øvrige kilder, blant annet fra den russiske organisasjonen SOVA (Center for Information and Analysis), som er en Moskva-basert organisasjon som driver forskning på blant annet nasjonalisme og rasisme. Landinfo har tidligere hatt møter med organisasjonen i Moskva og har stor tillit til organisasjonens arbeid.

Generelt om Jehovas vitner

Jehovas vitner ble etablert i USA i 1870-årene, først som en bibelstudiegruppe og etter hvert som et trossamfunn. Trossamfunnets navn er hentet fra profeten Jesaja. Jehovas vitners lære

har Bibelen som fundament og leses bokstavelig. Bibelen forstås som Guds ord som inneholder sannheten. Jehovas vitner forholder seg til én Gud og forkaster treenighetslæren. Jehovas vitner tar avstand fra alle former for religion og okkultisme som innebærer reinkarnasjon eller spiritisme. Aktive vitner samles to ganger i uka i Rikets sal, som forsamlingshusene kalles. Foredrag, kurs i samtaleteknikk, bibelstudier, filmer og skuespill som belyser bibelske temaer, er blant aktivitetene. Menighetene ledes av såkalte tilsynsmenn, ikke av prester.

Eksklusjon er ifølge Jehovas vitner nødvendig dersom et menighetsmedlem tar avstand fra vitnenes lære eller gjentatte ganger bryter med Guds bud uten å angre. Vitnene driver systematisk oppsøkende virksomhet. To og to går fra dør til dør og forkynner at Guds rike snart vil overta makten og gjøre jorden til et paradys. Jehovas vitner unngår inntak av blod, både som mat og ved blodoverføring. Jehovas vitner er aktive i 240 land og hadde totalt 8 340 982 medlemmer i 2016 (Store norske leksikon 2017).

Jehovas vitner i Russland, antall og bosted

Ifølge Jehovas vitner i Russland sin hjemmeside har Jehovas vitner 171 828 medlemmer i Russland (Jehovah's Witnesses u.å.).

Jehovas vitners hovedkvarter, det administrative senter for Jehovas vitner i Russland, ligger rett utenfor St. Petersburg (Reuters 2017). Senteret har vært registrert som en «sentralisert religiøs organisasjon» siden 1999. Jehovas vitner ble først offisielt registrert under sovjetisk lov i 1991, etter Sovjetunionens fall, men har hatt tilstedeværelse i Russland siden sent på 1800-tallet (Arnold 2016). Organisasjonen var forbudt i sovjettiden, men drev som andre religiøse grupper sin aktivitet i det skjulte. Etter at deres aktivitet ble lovlig, kunne de i utgangspunktet drive sin aktivitet over alt. Særlig i St. Petersburg, som har vært kjent som en liberal by, kunne de drive sin aktivitet uten problemer (diplomatkilde, e-post oktober 2017).

Høyesteretts beslutning

Russisk høyesterett avsa en dom 20. april 2017 som erklærte Jehovas vitners administrative senter for å være en ekstremistisk organisasjon. Samtidig ble organisasjonen erklært forbudt sammen med 395 andre lokale Jehovas vitner-organisasjoner¹ i Russland, etter at Justisdepartementet hadde fremmet en begjæring til Høyesterett (SOVA 2017). Jehovas vitners administrative senter mottok en formell advarsel om at «engasjement i ekstremistisk aktivitet ikke er tillatt», fra nestleder for den føderale påtalemyndigheten i Den russiske føderasjonen 10. mai 2016 (Arnold 2016).

I Høyesteretts dom heter det at Russland har besluttet å stenge det administrative senteret til Jehovas vitner og dens lokale organisasjoner, og overdra deres eiendommer til den russiske føderasjonen (Reuters 2017). Det russiske justisdepartementet hadde på forhånd hatt en inspeksjon av Jehovas vitners administrasjonssenter i Russland, og rapporterte 27. februar 2017 at senteret brøt loven og viste tegn til å drive med «ekstremistisk virksomhet» (Jehovas vitner 2017). Regionale domstoler hadde på forhånd forbydd flere ti-talls publikasjoner fra Jehovas

---

¹ «En lokal religiøs organisasjon» kan bli registrert som organisasjon i Russland hvis den har minst ti eller flere medlemmer som er 18 år eller eldre og som er permanent bostedsregistrert i landet. Lokalt registrerte religiøse organisasjoner har en legal status og kan åpne bankkonto, besitte eiendom, utstede invitasjonsbrev til utenlandske gjester, publisere litteratur, få skattefradrag og utøve forkynnelse i fengsler, på sykehus og i forsvaret (U.S. Department of State 2017, s. 5).

vitner fordi de var å anse som ekstremistiske (Human Rights Watch 2017). Høyesterett opprettholdt sin dom 17. juli 2017, til tross for at Jehovas vitners forsvarsadvokater argumenterte med at det ikke fantes bevis på «ekstremistisk» aktivitet.

Dommerne i Høyesterett konkluderte med at Jehovas vitners administrative senter og alle registrerte Jehovas vitner-samfunn skulle oppløses, eiendom konfiskeres av staten og at deres aktivitet var å anse som ekstremistisk og ulovlig (Arnold 2017a). Flere hundre individuelle medlemmer av Jehovas vitner og lokale organisasjoner har levert inn egne klager til Høyesterett og anført at de ikke er del av den opprinnelige rettssaken og hevder at beslutningen bryter med deres rettigheter. Disse rettsforhandlingene er så vidt Forum 18 vet fortsatt ikke avsluttet pr. oktober 2017 (Forum 18, e-postutveksling).

Reaksjoner overfor Jehovas vitner før og etter høyesterettsdommen

Russiske myndigheters reaksjoner mot Jehovas vitner er ikke noe nytt i Russland. U.S. Department of State viser i årsrapporten for 2016 til at det har vært fysiske angrep på Jehovas vitner, pinsevenner, muslimer og jøder. I flere byer i landet har russiske myndigheter oppløst religiøse minoriteter, og spesielt Jehovas vitners menigheter, ofte på grunnlag av at russiske myndigheter anser deres aktiviteter for å være ekstremistiske (U.S. Department of State 2017 s. 2, 10-11).

Jehovas vitner har møtt reaksjoner for sin aktivitet også før organisasjonen ble forbudt.

Russlands «ekstremismelov» og straffelov brukes for å straffe, fengsle og bøtelegge personer som utøver religionsfrihet, straffe organisasjoner for møtevirksomhet og forby publikasjoner om religion. Forum 18 (Arnold 2016) viser til at ekstremismelovgivningene i over ti år har vært den største trusselen for religions- og trosfriheten i Russland.

De såkalte ekstremismeartiklene i den russiske straffeloven, artikkel 280 (aktivitet som bidrar til organisering av ekstremistiske aktiviteter) og artikkel 282 (oppfordring til etnisk, religiøs eller sosialt hat eller fiendtlighet), har også vært forsøkt tatt i bruk mot Jehovas vitner, men har i liten grad ført fram (SOVA, e-postutveksling oktober 2017).

SOVA opplyser at ni Jehovas vitner-organisasjoner ble stengt som følge av at de ble ansett som ekstremistiske før det generelle forbudet mot Jehovas vitner kom. Dette skjedde i områdene Taganrog (2009), Samara (2014), Abinsk (2015), Staryj Oskol, Belgorod, Elista, Orjol og Birobidzjan (2016) og i Tsjerkessk (2017). De troende ble bøtelagt etter artikkel 20.29 i loven om administrative forseelser for at de hadde delt ut brosjyrer som er å anse som ekstremistiske (SOVA, e-postutveksling oktober 2017). Lov om administrative forseelser artikkel 20.29 omhandler produksjon eller distribusjon av ekstremistisk materiale og kan gi fengsel på opptil 15 dager og konfiskering av forbudt litteratur. For organisasjoner er bøtene fra 50 000 til 100 000 RUB eller suspensjon av aktivitet i 90 dager (Lov om administrative forseelser 2001).

Sakene ble også fremmet for retten som straffesaker etter anklager om fortsatt aktivitet etter russisk straffelov artikkel 282.2 (fortsatt aktivitet av en organisasjon som er forbudt) og artikkel 282 (oppfordring til etnisk, religiøs eller sosialt hat eller fiendtlighet). Alle ble imidlertid frikjent, bortsett fra de tiltalte i saken fra Taganrog². Straffesaken mot de 16 Jehovas vitnene i Taganrog ble ført pga. mistanke om at de brøt forbudet mot aktiviteter i den lokale organisasjonen som var blitt ansett som ekstremistisk. Saken pågikk i flere år, og først i 2015

---

² Taganrog ligger i Rostov regionen, sør i Russland.

ble alle de 16 medlemmene funnet skyldige. Fire medlemmer ble dømt for å ha fortsatt sin aktivitet etter at deres organisasjon var blitt stemplet som ekstremistisk, og for å ha inkludert mindreårige i aktiviteten. De fire fikk ulike betingede dommer og bøter, men slapp å betale. De andre tolv ble dømt til å betale bøter for å ha deltatt i en forbudt organisasjon, men slapp også å betale (SOVA, e-post oktober 2017). De 16 ble idømt bøter fra 10 000 til 70 000 RUB (160 USD-1100 USD) (U.S. Department of State 2017, s. 10-11).

Russland skjerpet inn anti-terrorlovgivningen i 2016 ved å introdusere den såkalte Yarovaya-loven, som er et tillegg til eksisterende anti-terrorlovgivning. Navnet kommer fra en av grunnleggerne av loven, Irina Yarovaya. Tilleggene retter seg mot terrorisme og ekstremisme, men innebærer også tiltak mot forkynnelse. Ifølge tillegget må en person som ønsker å dele sin tro utenfor de offisielt godkjente bygningene og drive forkynnelse, ha autorisasjon fra egen religiøs gruppe/registrert organisasjon. Det er forbudt å drive forkynnelse i boligstrøk, og de som bryter denne loven kan få bøter på opptil en million rubler (Berg 2016). Yarovaya-loven gir også restriksjoner i visa-utstedelsen til personer som kommer til Russland for å forkynne (U.S. Department of State 2017).

Forum 18 rapporterte i juli 2017 om følger av Justisdepartementets søksmål som fikk effekt selv før Høyesteretts dom, domfellelser av religiøse ledere som har arrangert religiøse møter, barn som har blitt møtt med press og diskriminering på skolen. Det er også flere eksempler på Jehovas vitner som har blitt sagt opp fra jobben sin eller som har blitt tvunget til å si opp jobben. I tillegg har unge menn blitt nektet å utføre alternativ militærtjeneste på grunn av religiøs overbevisning (Arnold 2017a).

En diplomatkilde opplyser at det på mange måter har foregått en vilkårlig regional rettspraksis overfor Jehovas vitner før Høyesterett fattet sin beslutning. Diplomatikilden viser til domfellelser som har ført til at publikasjoner fra Jehovas vitner har blitt ansett for å være ekstremistisk, stenging av lokaler og høye bøter. Diplomatikilden viser til at Høyesteretts beslutning nå har ført til at hele Jehovas vitner, både regionalt og sentralt, har måttet stenge for godt (diplomatkilde, oktober 2017). Jehovas vitners bibel har blitt stemplet som ekstremistisk av dommeren i Vyborg byrett (Arnold 2017c).

Den store forskjellen mellom situasjonen før og etter Høyesteretts beslutning er, ifølge Forum 18, at tidligere ble mange publikasjoner fra Jehovas vitner stemplet som ekstremistisk etter administrativ lov, og Jehovas vitner som distribuerte denne litteraturen ble dømt etter administrativ lov, artikkel 20.29. Jehovas vitner kunne likevel delta i gudstjeneste, de kunne besitte eiendom og opptre fritt. Etter Høyesteretts beslutning 20. april, som ble opprettholdt 17. juli 2017, er Jehovas vitner forbudt som organisasjon, ikke bare deres bøker og informasjonsmateriale. Jehovas vitner kan ikke lenger møtes, og hvis de samles eller mistenkes for å ha samlinger, risikerer de å bli anklaget for kriminell virksomhet, som igjen kan føre til høye bøter og mange års fengsel. Nå gjelder dette for alle medlemmer av Jehovas vitner (e-post, oktober 2017). Jehovas vitners aktiviteter er nå permanent forbudt. Individuelle medlemmer av Jehovas vitner kan nå bli utsatt for straffeforfølgning hvis de utøver sin religion eller tro offentlig eller privat, også hvis de er i besittelse av litteratur fra Jehovas vitner. De kan straffes etter straffelovens artikkel 282.2 for aktiviteter i en forbudt organisasjon (Arnold 2017a; Straffeloven 1996).

Forum 18 opplyser at det er strengere reaksjoner mot personer som har posisjoner innenfor Jehovas vitner enn for ordinære medlemmer. Hvis et Jehovas vitne blir anklaget for å fortsette med sin aktivitet i en ekstremistisk organisasjon (aktivitet som straffes etter russisk straffelovs

artikkel 282.2), så vil straffen være strengere etter del 1 av artikkelen (tilhørighet til en organisasjon), med bøter eller fengsel fra seks til ti år, enn etter del 2 (deltakelse), som gir bøter eller fengsel på fire til åtte år (e-post, oktober 2017; Straffeloven 1996).

Praksis etter høyesterettsdommen

Forum 18 skriver i en rapportering fra juli i år at det er vanskelig å vite hva som videre vil skje med Jehovas vitner etter at ankesaken ble behandlet i juli 2017. Høyesteretts beslutning klages inn for den europeiske menneskerettsdomstolen i Strasbourg, men uavhengig av eventuelle videre anker, så vil konsekvensene bli alvorlige og omfattende også for ordinære troende, ifølge Forum 18 (Arnold 2017a).

25. august 2017 rapporterte Forum 18 om første søksmål mot Jehovas vitner etter at det generelle forbudet mot Jehovas vitner trådte i kraft 17. juli. Forum 18 meldte at en kvinne i byen Kursk, sørvest for Moskva, var under etterforskning for anklager om ekstremisme. Kvinnen var anklaget for forsøk på å rekruttere personer til en «ekstremistisk organisasjon» etter at en lokal innbygger klaget til politiet på at kvinnen og hennes 15 år gamle sønn hadde delt ut løpesedler og skal ha oppfordret folk til å bli medlemmer av Jehovas vitner på byens marked 4. august i år. De to skal imidlertid ha hatt den nødvendige dokumentasjonen for å drive «misjonsvirksomhet», ifølge Forum 18. Blir kvinnen dømt (sønnen er under kriminell lavalder), vil hun kunne få en straff med en bot på 300 000 til 700 000 RUB eller to til fire årslønner, tvangsarbeid av to til fem års varighet eller fengselsstraff på fire til åtte år (Arnold 2017b). Saken er ifølge Forum 18 fortsatt under etterforskning (e-post, oktober 2017).

Ifølge Forum 18 har det ikke vært andre anklager mot Jehovas vitner som har vært knyttet til det generelle forbudet etter Høyesteretts beslutning i juli 2017. Dette står i kontrast til 2016, da ble flere personer anklaget for å distribuere ekstremistisk materiale. Forum 18 vurderer det slik at det er forståelig at det ikke har vært flere enn denne ene saken etter Høyesteretts beslutning, gitt at det nå fører til kriminelle anklager og mye strengere straffer hvis man blir tatt med materiale fra Jehovas vitner. To medlemmer av Jehovas vitner er imidlertid under etterforskning anklaget for ekstremisme i Kabardino-Balkaria. Personene er anklaget for oppfordring til etnisk, religiøs eller sosialt hat eller fiendtlighet etter russisk straffelov artikkel 282.2, del 1.1. Straffesaken gjelder imidlertid aktivitet som skjedde før det generelle forbudet mot Jehovas vitner fant sted. Den ene av de to sakene fra Kabardino-Balkaria er under etterforskning, mens rettssaken i den andre saken er i gang (Forum 18, e-post oktober 2017).

Geografiske variasjoner

Forum 18 opplyser at det tidligere kunne være slik at forholdene for Jehovas vitner var vanskeligere i enkelte områder i landet enn i andre. Dette med bakgrunn i enkeltsaker som ble ført for lokale rettsinstanser, hvor enkelte Jehovas vitner-samfunn ble forbudt. Siden forbudet nå gjelder alle organisasjoner av Jehovas vitner og all deres aktivitet, er det ikke lenger noen forskjell fra område til område, ifølge Forum 18 (e-post, oktober 2017). Forum 18 presiserer imidlertid at de ikke har undersøkt i detalj lokale myndigheters holdninger, media etc. i alle de 83 føderasjonssubjektene i Russland. Gitt den geografiske spredningen av administrative saker som har blitt ført mot Jehovas vitner før Høyesterett fattet sin beslutning og det generelle forbudet som nå har kommet, så synes situasjonen å være den samme i hele landet, opplyser Forum 18 (e-post, oktober 2017).

Respons Russland: Jehovas vitner

Muligheten til å få bistand ved overgrep

Hvorvidt russiske myndigheter (russisk politi) vil kunne gi noen form for beskyttelse i forbindelse med vandalisme, hærverk og vold mot Jehovas vitner, opplyser Forum 18 at de ikke har studert og gått i dybden på dette spørsmålet, men de kjenner til at ved enkelttilfeller av vandalisme utført av privatpersoner har Jehovas vitner oppsøkt politiet. Hva som har kommet ut av dette, er ifølge Forum 18 ukjent (e-post, oktober 2017). SOVA er kjent med at Jehovas vitner vanligvis kontakter politiet ved alvorlige hendelser, men at politiet for det meste ikke foretar seg noe og ofte reagerer med irritasjon. Dette har ført til at Jehovas vitner som regel ikke tar seg bryet med å klage til politiet dersom det dreier seg om små hendelser (e-post, november 2017).

Om Landinfos responser

Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon (Landinfo) innhenter og analyserer informasjon om samfunnsforhold og menneskerettigheter i land som Utlendingsdirektoratet (UDI), Utlendingsnemnda (UNE) og Justis- og beredskapsdepartementet har behov for kunnskap om.

Landinfos responser er basert på opplysninger fra nøye utvalgte informasjonskilder, og kan bygge på både skriftlig og muntlig kildemateriale. Opplysningene er behandlet i henhold til [anerkjente kvalitetskriterier for landinformasjon](#) og [Landinfos retningslinjer for kilde- og informasjonsanalyse](#).

En respons er et svar på konkrete spørsmål som saksbehandlere i utlendingsforvaltningen har stilt Landinfo, og er ikke ment å være utfyllende redegjørelser for et tema. Responsene er utarbeidet innenfor korte frister, og kildegrunnet er ikke alltid like bredt som i våre temanotater.

Landinfo er en faglig uavhengig enhet, og informasjonen som presenteres, kan ikke tas til inntekt for et bestemt syn på hva praksis bør være i utlendingsforvaltningens behandling av søknader. Landinfos responser gir heller ikke uttrykk for norske myndigheters syn på de forhold og land som omtales.

Referanser

Skriftlige kilder

- Arnold, A. (2016, 24. mai). Russia: Jehovah's Witnesses face possible liquidation. *Forum 18*. Tilgjengelig fra http://forum18.org/archive.php?article_id=2181 [lastet ned 11. oktober 2017]
- Arnold, A. (2017a, 18. juli). Russia: Jehovah's Witnesses now banned. *Forum 18*. Tilgjengelig via <http://www.refworld.org/docid/596f0b5f4.html> [lastet ned 5. oktober 2017]
- Arnold, A. (2017b, 25. august). Russia: First prosecution after Jehovah's Witness ban. *Forum 18*. Tilgjengelig fra http://www.forum18.org/archive.php?article_id=2310 [lastet ned 1. november 2017]
- Arnold, A. (2017c, 29. september). Russia: Jehovah's Witness Bible, Jewish, Christian, Muslim books banned. *Forum 18*. Tilgjengelig fra http://www.forum18.org/archive.php?article_id=2319 [lastet ned 9. oktober 2017]
- Berg, E. (2016. november). Russia's Controversial 'Yarovaya Package' Targets Missionaries, Threatens Privacy. *Legal Dialogue*. Tilgjengelig fra <http://legal-dialogue.org/russias-controversial-yarovaya-package-targets-missionaries-threatens-privacy> [lastet ned 4. oktober 2017]
- Human Rights Watch (2017, 18. juli). *Online and On All fronts Russia's Assault on Freedom of Expression*. New York: HRW. Tilgjengelig fra <https://www.hrw.org/report/2017/07/18/online-and-all-fronts/russias-assault-freedom-expression> [lastet ned 5. oktober 2017]

Respons Russland: Jehovas vitner

- Jehovah's Witnesses (u.å.). *Jehovah's Witnesses Around the World. Russia*. Holbæk: JW.org. Tilgjengelig fra <https://www.jw.org/en/jehovahs-witnesses/worldwide/RU/> [lastet ned 1. november 2017]
- Jehovas vitner (2017, 8. mars). *Forbud mot Jehovas vitner i Russland nær forestående?* Holbæk: Jehovas vitner. Tilgjengelig fra <https://www.jw.org/no/nyheter/juridisk/etter-region/russland/russland-forbud-naer-20170308/> [lastet ned 5. oktober 2017]
- [Lov om administrative forseelser] (2001, siste tillegg fra 29. juli 2017). *Kodeks Rossjskoj Federatsii obadministravnykh prvanoarusjenijakh [Den russiske føderasjons lov om administrative forseelser]*. Tilgjengelig via Consultant.ru. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/ [lastet ned 2. november 2017]
- Reuters (2017, 20.april). Russian court bans Jehovah's Witnesses as extremist. *Reuters*. Tilgjengelig fra <http://www.reuters.com/article/us-russia-religion-jehovah-s/russian-court-bans-jehovahs-witnesses-as-extremist-idUSKBN17M1ZT> [lastet ned 5. oktober 2017]
- SOVA, dvs. Center for Information and Analysis (2017, 21. september). *The Supreme court's decision banning the organization of Jehovah's witnesses*. Moskva: SOVA. Tilgjengelig fra <http://www.sova-center.ru/en/religion/conference-papers/2017/09/d37921/> [lastet ned 2. oktober 2017]
- Store Norske Leksikon. *Jehovas vitner*. (sist endret 18. august 2017). Oslo: Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra https://snl.no/Jehovas_vitner [lastet ned 28. september 2017].
- [Straffeloven] (1996, 13. juni). *The Criminal Code of the Russian Federation No. 63-FZ of June 13, 1996*. Tilgjengelig fra <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=1747> [lastet ned 23. oktober 2017]
- U.S.Department of State. (2017,15.august). *International Religious Freedom Report for 2016 – Russia*. Washington D.C.: U.S. Department of State. Tilgjengelig fra <https://www.state.gov/documents/organization/269104.pdf> [lastet ned 2. november 2017]
- Wikipedia. *Forum 18*. (sist oppdatert 15. september 2017). Tilgjengelig fra https://no.wikipedia.org/wiki/Forum_18 [lastet ned 2. november 2017]

Muntlige kilder

- Diplomatkilde. E-post oktober 2017.
- Forum 18. E-postutveksling via Helsingforskomiteen 10. og 17. oktober 2017.
- SOVA. E-postutveksling oktober og november 2017.

© Landinfo 2017

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Landinfo er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov.